

prvi junački pohod, on nema konja ni oružja. Posuđuje konja i oružje od svojeg ujaka. Kasnije u pjesmi heroja se prepoznaje po tome što nosi oružje koje je osvojio u dvoboju s Vukom Mandušićem. Pjevač je ili zaboravio ili nije shvatio da time stvara proturječnost. Snimili smo ovu njegovu pjesmu 1934, 1950. i u šezdesetim godinama. Imamo četiri verzije ove njegove pjesme. Tokom više od dvadeset godina on je zadržao istu proturječnost u svojoj pjesmi. Neki bi priređivači izmijenili ovo na neki način i pokušali pronaći objašnjenje ove pjevačeve „pogreške“, ali Parryjevo načelo u priređivanju teksta bilo je da se tekst ne smije razlikovati od onoga koji je pjevač otpjevao ili izdiktirao. Znanstvenici se mogu pouzdati u objavljene tekstove Kolekcije Milman Parry.

*

Zapanjujuća je i upravo nevjerovatna činjenica da su Parryjeva stilistička proučavanja Homera i njihovo produbljanje preko proučavanja žive jugoslavenske oralne tradicionalne epike odvela u tako mnogim smjerovima i prekrila tolike dijelove globusa. Ako stil jest oblik misli, kao što Parry reče, tad nam je on ostavio zahtjev da proučavamo, kroz stil, misao mnogih tradicionalnih pjesnika na mnogim jezicima. Usmjereni prvotno prema Homeru, njegova znanstvena postignuća bila su iskorištena za tumačenje i osvjetljavanje misli i pjesničkih tehnika na velikom broju jezika, kao što sam pokazao. Ali nije nam on ostavio samo to, i siguran sam da bi sam Parry to htio naglasiti. Tekovinom njegova rada nismo otkrivali samo pjesničke tehnike nego i životni smisao samih pripovijedanja, koja su se utjelovila u Homerovim spjevovima, u herojskom pjesništvu Južnih Slavena i u pjesništvu mnogih drugih naroda u svijetu.

Albert Bates Lord

TEME

ANTIČKE FIGURE I TROPI I SUVREMENA LINGVISTIKA (I)

I UVOD

U antičkoj su teoriji govorničva figure i tropi zauzimali važno mjesto. Figure (*σχήματα, figurae*) i tropi (*τρόποι, tropi*) pripadaju kvalitetama govornikova stila (*ἀρεταὶ τῆς λέξεως, virtutes dicendi*) i predstavljaju ukras (*κόσμος, ornatus*) njegova govora, koji služi izazivanju ugone (*ἡδονή, delectatio*) ili neugode (*ἀηδία, taedium*) kod slušaoca ili čitaoca, te tako ima snažan psihagogički efekt. Zbog toga se u pripremu govornika (*ἔργα τοῦ ῥήτορος, officia oratoris*), u dio posvećen stilskoj obradi govora (*λέξις, elocutio*), ubraja i upotreba figura i tropa, a ovladavanje njima nezaobilazan je dio retoričkog obrazovanja.¹

No dok se figure i tropi lako mogu smjestiti u opću shemu antičke teorije govorničva, mnogo je teže točno ih definirati, a gotovo je nemoguće — oslanjajući se na grčke i latinske autore — utvrditi jasnu granicu između ove dvije vrste retoričkih ukrasa. U najopćenitijem smislu, ako pokušamo izdvojiti ono što je zajedničko većini drevnih i modernih definicija ovih „pjesničkih ukrasa“ i ako privremeno zanemarimo razlike među figurama i tropima, može se reći da su to svi jezični znakovi koji u govoru (i u pisanom tekstu i u živoj, govorenoj riječi) odstupaju od uobičajene upotrebe ali se ne pojavljuju u njemu s velikom učestalošću.² Ova nas „poludefinicija“, usprkos svojoj evidentnoj neodređenosti, upozorava na to da su figure i tropi uvijek jezični znakovi, dakle da imaju i plan izraza i plan sadržaja; no oni obuhvaćaju i jednostavne znakove (morfeme i riječi) i kompleksne znakove (najčešće sintagme, ali i rečenice pa i sklopove rečenica); uz to frekvencija njihove upotrebe ne smije biti visoka,³ jer se inače kod pojedinih riječi radi o prihvaćenom proširenju njihovo-

¹ Cf. *Lexikon* 1970, s. v. *Rhetorik*, p. 137 (Band 4).

² Mnogobrojne definicije figura i tropa nalaze se u Simeon 1969, s. v. *figura* i *trop*.

³ Stvarne granične visine frekvencije pojavljivanja u govoru nemoguće je odrediti bez konkretnih istraživanja (ako bi i ona doista mogla pomoći), pa se ovdje treba pouzdati u intuiciju govornika: to dakako, znači da ono što je za jednog govornika figura ili trop ne mora to biti i za nekog drugog. Ipak, tradicija nam pokazuje da intuitivno prepoznavanje figura i tropa funkcionira prilično jednoznačno.

va temeljnog sadržaja ili o pridavanju novoga, a kod sintagmi (i rečenica) o idiomima, frazama ili frazeologemima. Najteže je reći što je to „uobičajena upotreba jezičnih znakova“, i u tom se dijelu sve definicije praktički oslanjaju na ne odviše jasan (ali zato ne manje efikasan) „osjećaj“ izvornih govornika: budući da se ovaj rad ne bavi genezom i raspoznavanjem figura već prvenstveno njihovom klasifikacijom i primjenljivošću u suvremenoj lingvističkoj teoriji, čini mi se da se on može zasnivati — bar u svojim počecima — i na ovakvu općem određenju figura i tropa.

Učenje o „pjesničkim ukrasima“ i njihova teorija — a to su doista bili bitni dijelovi antičke retorike i njezinih srednjovjekovnih izdanaka — u suvremenoj se lingvistici gotovo izgubilo, a u teoriji književnosti više se zadržalo u pregledima tradicionalnih stajališta nego što postoji u konstituiranju suvremenih analitičkih instrumentarija. Jedan od razloga nezainteresiranosti lingvista za ovu problematiku zacijelo leži i u zaokretu što ga je znanost o jeziku učinila od normativnosti prema deskripciji, od traženja uzora za jezičnu upotrebu u književnim tekstovima prema opisu bilo koje govorne manifestacije. Drugi je razlog u tome što je učenje o figurama i tropima nužno usko povezano sa semantikom, a plan jezičnog sadržaja — kao što je poznato — još uvijek je mnogo slabije istražen od plana jezičnog izraza. I napokon, upotreba figura i tropa uvijek se na određen način mora promatrati kroz prizmu relacije između govornika i slušaoca (tako nas uči i antička retorika!), ili bar u odnosu što ga primalac uspostavlja s tekstem: kako se suvremena lingvistika, u svojoj osnovnoj strukturalističkoj orijentaciji, veoma malo bavila čovjekom i njegovom upotrebom jezika, figure i tropi je jednostavno nisu zanimali.

Zbog svega toga nije nimalo čudno što se gotovo ni u jednom od fundamentalnih djela moderne lingvistike figure i tropi uopće ne spominju, a osnovne se obavijesti o današnjim pogledima na taj problem mogu pronaći samo kod teoretičara književnosti.⁴

Ipak, figure i tropi nesumnjivo su jezične činjenice, i lingvistika ih nikako ne bi smjela zaobilaziti, a njihova sasvim očita semantička i — još više — pragmatička dimenzija lako bi ih mogla staviti u samo žarište interesa novih tendencija u znanosti o jeziku, koja se, vjerojatno, sve više udaljava od strukturalističkih postulata statičnosti i apstraktnosti prema izučavanju jezične djelatnosti u svoj njezinoj isprepletenosti s praktičkim i zbiljskim čovjekovim životom i svijetom. Figure i tropi su, naime, po svojem određenju neka vrsta mosta između jezika i govora, a lingvistika danas ponovo teži da razotkrije zamršenost relacija i interferencija ovih dvaju aspekata jezične djelatnosti.

No, mislim da postoji još jedan važan razlog zbog kojeg bi se lingvisti morali vratiti izučavanju ovog fenomena. Suvremena lingvistika često nije svjesna svoje vlastite

⁴ Cf. npr. Todorov 1967 — o čemu će biti govora kasnije. Kod nas literature o figurama i tropima praktički nema: čini se da je posljednje (a možda i jedino) veće sintetičko djelo meni na žalost nedostupna knjiga Zima 1880. O figurama se nešto piše u udžbenicima stilistike i retorike, a klasifikacije iznijete u Solar 1977 i Škarić 1982 bit će spomenute poslije.

povijesti, a osobito njezina antičkog perioda,⁵ i njezino sjećanje dopire najdalje do 18. ili 19. stoljeća, tako da svoja teorijska i praktička dostignuća formulira redovito bez direktnog osvrtnja na antička iskustva. Razmatranje figura i tropa onaj je segment retorike u kojem su se antički teoretičari sasvim jasno susreli s problemima jezične strukture, i na planu izraza i na planu sadržaja, i svojim su rješenjima — kao i na mnogim drugim lingvističkim područjima — anticipirali neke od postavki današnje lingvistike: upoznavanje s njihovim pogledima samo uvećava naše znanje i omogućuje nam da u elaboraciji svojih teorijskih stavova preskočimo one faze koje su u antici već jednom prijedene.

Prema tome, u ovom ću radu pokušati na jednom, Kvintilijanovu primjeru ispitati na kojim se principima zasnivala antička klasifikacija figura i tropa, zatim kako se konstituiraju suvremene njihove podjele izvan lingvistike i, napokon, koji bi se lingvistički kriteriji u njihovu razmatranju mogli primijeniti. Istovremeno ću pokušati i naznačiti gdje se uočavaju, na teorijskom planu, veze između drevnih i današnjih tumačenja jezičnog fenomena. Kako se suvremeni čitalac najčešće više ne snalazi u mnoštvu naziva za pojedine figure i trope i sve „pjesničke ukrase“ svodi na svega nekoliko imena (metafora, metonimija, hiperbola itd.), činilo mi se potrebnim da prije samog ispitivanja pojedinih teorija i klasifikacija predstavim jedan opsežniji (ali, dakako, ne potpun) popis ovih retoričkih i stilističkih sredstava.

II POPIS FIGURA I TROPA

Ovaj se popis figura i tropa temelji na podjeli koja se nalazi u znamenitom Lausbergovu djelu o književnoj retorici.⁶ Lausbergova klasifikacija nije ovdje izabrana slučajno: ne samo što je izuzetno iscrpna i potkrijepljena mnogobrojnim primjerima nego se — a to je za ovu temu mnogo značajnije — s jedne strane izravno oslanja na antičku tradiciju podjela figura i tropa, a s druge strane sasvim očito Lausberg pokušava u nju unijeti i elemente preuzete iz suvremene lingvističke teorije. Na taj je način Lausbergov model, u izvjesnom smislu, posrednik između antike i suvremenosti i ujedno uzoran predstavnik filološke akribičnosti.

Uz hrvatski ili srpski naziv⁷ svagdje su navedeni ekvivalentni grčki i latinski termi-

⁵ Da bismo se u to uvjerali, dovoljno je da prolistamo bilo koju modernu povijest lingvistike: konstatirat ćemo da je i opsegom i kvalitetom golemom filozofskom, filološkom i gramatičarskom opusu grčkih i rimskih mislilaca posvećeno najviše nekoliko stranica, a obično su svedeni na nekoliko redaka.

⁶ Lausberg 1971. Riječ je, dakako, o „malom Lausbergu“, odabranom iz sasvim praktičnog razloga — to je kompendij i repetitorij retorike. On je u osnovi jednak „velikom Lausbergu“ (Lausberg 1960), u kojem se navodi vrlo opsežna bibliografija.

⁷ To su, gotovo bez izuzetka, prilagođeni grčki i latinski internacionalizmi. Kod onih poznatijih i češće spominjanih zadržao sam u nas uobičajen termin i onda kad je on tvoren protiv pravila prilagođavanja u hrvatskom ili srpskom (npr. *oksimoron* umjesto *oksimor*), a druge sam transponirao u naš jezik u skladu s tim pravilima.

ni⁸, kratka „školska“ definicija svake figure ili tropa⁹ i, u većini slučajeva, latinski ili, rjeđe, grčki primjer iz korpusa literarnih tekstova.¹⁰

Gotovo u svim antičkim klasifikacijama međusobno se razlikuju figure od tropa, no mnogi, osobito kasniji teoretičari smatraju trope samo jednom od podvrsta figura. Slijedeći Kvintilijana i Lausberga, u ovoj će podjeli tropi biti razmatrani posebno.

TROPI

Trop je promjena uobičajenog plana sadržaja jedne riječi u za nju neuobičajen plan sadržaja. Naime, prema antičkoj teoriji, u idealnom slučaju za svaku izvanjezičnu pojavu u jeziku bi, na nivou riječi, morala postojati adekvatna jezična jedinica (*κύριον ὄνομα, nomen proprium*), te je trop zapravo zamjena takve adekvatne riječi (potvrđene upotrebom u govoru) nekom drugom riječju. Ako u jeziku ne postoji za neku pojavu *nomen proprium*, on se može nadomjestiti bilo posuđenicom bilo neologizmom bilo nekom riječi iz jezičnog sistema (npr. kad se sredstvo ljudske komunikacije naziva *γλῶσσα* ili *lingua* kao i organ u ustima). Ovakva se zamjena jedinicom iz samog sustava zove *katahreza* (*κατάχρησις, abusio* – ponekad je to termin i za svaku zloupotrebu, nepotrebno pojavljivanje tropa), te se samo u širem smislu može ubrojiti u trope. Prema Lausbergu tropi se dijele u dvije skupine.

20 Tropi pomicanja granice¹¹

Kod ovih tropa karakterističan semantički pomak prema neuobičajenom zahvaća neposrednu okolinu „normalnog“ plana sadržaja riječi, i to ili tako da je u njemu već zapravo implicitno sadržan ili tako da se semantički opseg proširuje.

Tropi pomicanja granice u ravnini plana sadržaja

1. **Perifraza** (*περίφρασις, circumloquium*) je zamjena adekvatne riječi semantički ekvivalentnom sintagmom ili izrazom: *fulvus lovis ales* (*Aen.* 12, 247) „orao“.
2. **Sinegdoha** (*συνεκδοχή, intellectio*) u osnovi se sastoji od sužavanja ili proširenja uobičajenog plana sadržaja neke riječi.
 - 2.1. **Sinegdoha a maiore ad minus** suženje je plana sadržaja, a prema kriteriju suženja dijeli se na četiri podvrste.

⁸ Tamo gdje postoji više paralelnih latinskih ili grčkih naziva, u principu sam odabirao onaj koji je u hrvatskom ili srpskom „internacionaliziran“ ili onaj koji mi se činio najuobičajenijim, dok ostale nisam uvijek navodio.

⁹ Odabirao sam – tamo gdje se pojedini autori ne slažu u definicijama – ponovo ono određenje koje je tradicionalno najčešće prihvaćeno i nisam slijedio niti rasprave o detaljima niti pokušaje suvremenih reinterpretacija drevnih definicija, budući da te pojedinosti nisu bitne za osnovnu tezu ovog rada.

¹⁰ Primjere sam preuzimao iz knjige Lausberg 1971, a katkada i iz djela Arbusow 1963, Lexikon 1970 i drugih. Nisam smatrao potrebnim da ih prevodim.

¹¹ Tj. *Grenzenverschiebungs-Tropen*.

- 2.1.1. **Sinegdoha genus pro specie** u kojoj rod zamjenjuje vrstu: *βροτοί* (*Od.* 1, 66) umjesto „ljudi“.
- 2.1.2. **Sinegdoha totum pro parte** gdje cjelina stoji umjesto dijela: *frigidus annus trans pontum fugat* (*Aen.* 6, 311), a riječ je samo o zimi.
- 2.1.3. **Sinegdoha pluralis pro singulari: nos** umjesto *ego*.
- 2.1.4. **Sinegdoha materia pro opere** gdje je predmet zamijenjen materijalom od kojega je izrađen: *σίδηρος* (*Il.* 18, 34) „mač“.
- 2.2. **Sinegdoha a minore ad maius** predstavlja širenje plana sadržaja i obuhvaća tri podvrste komplementarne trima *a maiore ad minus*.
 - 2.2.1. **Sinegdoha species pro genere: panis** za „hranu uopće“.
 - 2.2.2. **Sinegdoha pars pro toto: tectum** (*Aen.* 1, 627) za „kuću“.
 - 2.2.3. **Sinegdoha singularis pro plurali: Romanus** za *Romani*.
3. **Antonozamjena** (*ἀντονομασία, pronominatio*) zamjena je nekog vlastitog imena perifrazom (1) ili sinegdohom (2): *πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε* (*Od.* 1, 28) „Zeus“ (perifraza), *Cytherea* (*Aen.* 1, 257) „Venera“ (sinegdoha).
4. **Emfaza** (*ἐμφασις, emphasis*) je naglašavanje nekog obilježja koje je inače samo implicitno sadržano u planu sadržaja riječi: *Demosthenes, ... Homerus summi ... sunt, homines tamen* (*Quint.* 10, 1, 25), dakle: nisu bez grešaka. Emfaza je neka vrsta sinegdohne (2), a u živoj je riječi redovito prati i specifična intonacija.
5. **Litota** (*λιτότης, exadversio*) je perifrastično izricanje pojačane afirmacije s pomoću dvostruke semantičke negacije: *non ignoro* umjesto *scio*, *non parva est res* umjesto *magna est res*.
6. **Hiperbola** (*ὑπερβολή, superlatio*) je kontekstualno isticanje nekog elementa sadržanog u planu sadržaja pretjerano do te mjere da graniči s nevjerojatnošću: *fluctusque ad sidera tollit* (*Aen.* 1, 103). Ona može biti kombinirana s metaforom (8): *σιδήρειον ἦτορ* (*Il.* 24, 205).

Tropi pomicanja granice izvan ravnine plana sadržaja

7. **Metonimija** ili **hipalaga** (*μετωνομία, ὑπαλλαγή, denominatio*) predstavlja zamjenu jedne riječi drugom koja joj je bliska po sadržaju. U suvremenoj interpretaciji moglo bi se reći da obje riječi moraju pripadati istom semantičkom polju, što znači da metonimijska zamjena u svom semantemu mora sadržavati bar jedan element zajednički s nadomještenom riječi¹²: *Vergilius* za „Vergilijevo djelo“, „*Ἄρης* „rat“, *Βάκχος* ili *Bacchus* „vino“; s upotrebom simbola: *toga* „mir“, *arma* „rat“.

Tropi preskakanja¹³

Kod tropa preskakanja semantički pomak odvija se među dvama planovima sadržaja koji nisu međusobno u dodiru već su udaljeni jedan od drugoga, pa se može zamisliti niz posredničkih semanema koji ih povezuje.¹⁴

¹² Za objašnjenje lingvističkih termina cf. npr. Škiljan 1980.

¹³ Tj. *Sprung-Tropen*.

¹⁴ Za razliku od teorijske, praktička granica između dviju vrsti tropa često je nejasna.

8. **Metafora** (*μεταφορά, translatio*) se često definira kao skraćena poredba, jer sadržaj „zamjenske“ riječi odražava neke karakteristične elemente plana sadržaja zamijenjene riječi: οἴκοι μὲν λέοντες, ἐν μάχῃ δ' ἀλώπεκες (Arist. Pax 1189).¹⁵
9. **Ironija** (*εἰρωνεία, simulatio, illusio*) kao trop je neka vrsta negativne metafore u kojoj se neka riječ zamjenjuje svojom sadržajnom suprotnošću, te je prepoznatljiva samo iz konteksta: τοῦ γὰρ με ... μακαρίαν ... ἔθηκας (Eur. Medea 509), gdje je junakinja upravo suprotno od μακαρία.
10. **Metalepsa** (*μετάληψις, transsumptio*) je trop između metafore (8) i metonimije (7) u kojem se neka riječ zamjenjuje svojim, na tom mjestu neadekvatnim, sinonimom: npr. kad se ime Kentaura Χείρων promijeni u Ἴσσω (Quint. 8, 6, 37).

FIGURE

Dok se tropi odnose na pojedine riječi i na njihov leksički dio, leksem, pa prema tome i na jednostavne jezične znakove, figure su „pjesnički ukrasi“ koji obuhvaćaju skup riječi, sintagmu, dio rečenice, cijelu rečenicu, pa čak i kompleksne jezične znakove na razinama višim od rečenice. Prema antičkim se teorijama u osnovi dijele na figure iskaza i na figure mišljenja, što bi djelomično odgovaralo razlikovanju promjena koje zahvaćaju plan izraza od promjena na planu sadržaja.

Figure iskaza¹⁶ (τὰ τῆς λέξεως σχήματα, figurae elocutionis)

Figure iskaza odnose se, prema tome, prvenstveno na plan izraza, na kojem se promjene objašnjavaju s pomoću kategorija dodavanja (*πλεονασμός, adiectio*), dokidanja (*ἐνδεα, detractio*) ili izmjene položaja (*μετάθεσις, transmutatio*).

Figure iskaza per adiectionem

Adiectio se u ovim figurama postiže bilo ponavljanjem bar jednog rečeničkog dijela ili nadodavanjem novih dijelova. U detaljima, kao i drugdje, slijedim Lausbergovu podjelu.

¹⁵ Metafora je zacijelo najčešći i najpoznatiji trop, te se nerijetko upotrebljava metonimijski za sve retoričke „ukrase“. Postoji čitav niz pokušaja egzaktnijeg definiranja metafore i njezine analize. Upozorio bih ovdje na izuzetno zanimljiv pristup antičkim teorijama metafore u Eco 1984, 87–129, a suvremeni pogled nalazi se u Ricoeur 1981, te kod nas u Stamać 1983. Ne treba, napokon, zaboraviti da Jakobson poetsku funkciju jezika objašnjava, sa mnogo širim teorijskim implikacijama, u terminima metafore i metonimije, cf. Jakobson 1966, 285–326.

¹⁶ U našoj tradicionalnoj terminologiji one se obično nazivaju figurama govora, no taj mi se termin nije činio prikladnim zbog suvremene lingvističke distinkcije između jezika i govora u kojoj naziv govor ima donekle drugačije, šire značenje.

Figure ponavljanja

I Ponavljanje istog dijela iskaza

A) Ponavljanje u kontaktu

11. **Geminacija** ili **epanalepsa** (*ἐπανάληψις, παλλογία, geminatio*) je ponavljanje riječi ili dijela rečenice na njezinu početku (xx ...), u sredini (... xx ...) ili na kraju (... xx): *me, me, adsum qui feci* (Aen. 9, 427), „*formose, vale, vale*“, *inquit* (Ecl. 3, 79), ... *vae mihi, vae mihi* (Vulg. Jes. 24, 16).
12. **Reduplikacija** ili **anadiploza** (*ἀναδίπλωσις, ἐπαστροφή, reduplicatio*) ponavljanje je završetka prvog dijela iskaza na početku njegova drugog dijela (... x/x ...): *quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere temptant* (Ov. Met. 6, 376).
13. **Gradacija** ili **klimaks** (*κλίμαξ, ἐπιπλοκή, gradatio*) proširena je, uvišestručena anadiploza (12) (... x/x ... y/y ...): *Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit* (Rhet. Her. 4, 25, 34).

B) Ponavljanje na odstojanju

14. **Prosapodoza** ili **kiklos** (*προσαπόδοσις, κύκλος, redditio*) ponavljanje je istog dijela na početku i na kraju iskaza (x ... x): *multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis multi* (Cic. Verr. II, 5, 45, 119).
15. **Anafora** (*ἀναφορά, repetitio*) je ponavljanje istog elementa na početku dvaju dijelova iskaza (x ... / x...): *κλαίει μὲν Ἀργεῖη Ἑλένη, Διὸς ἐκγεγαυῖα, / κλαίει δὲ Τηλέμαχος...* (Od, 4, 184/5).
- 15.1. **Polisindet** (*πολυσύνδετον, multiugum*) specijalna je vrsta anafore u kojoj se ponavlja veznik ili neka kopulativna riječ: *tectumque laemque armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram* (Georg. 3, 344/5).
16. **Epifora** ili **antistrofa** (*ἐπιφορά, ἀντιστροφή, conversio*), ponavljanje je istog elementa na završetku dvaju ili više dijelova iskaza (...x/ ...x): *Poenos populus Romanos iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit* (Rhet. Her. 4, 13, 19).
17. **Simploka** (*συμπλοκή, complexio*) predstavlja kombinaciju anafore (15) i epifore (16) (x...y / x ...y): *quis eos postulavit? Appius; quis produxit? Appius* (Cic. Mil. 22, 59).

II Ponavljanje sličnog dijela iskaza

A) Ponavljanje dijelova sličnih na planu izraza

18. **Paronomazija** (*παρονομασία, annominatio, supparile*) je igra riječima slična izraza, bilo da se radi o riječima koje su etimološki nepovezane (anorganska paronomazija) ili o takvima koje su u etimološkoj vezi (organska paronomazija): *facie magis quam facetiis ridiculus* (Cic. Att. 1, 13, 2), *μη φρονήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματι* (Thuc. 2, 62, 3).
19. **Poliptoton** (*πολύπτοτον, figura ex pluribus casibus, declinatio*) sastoji se od upotrebe više različitih oblika jedne riječi i zapravo je podvrsta paronomazije: *μόνος μόνους* (Soph. Ajax 467).
20. **Figura etymologica** noviji je naziv za poliptoton (19) u kojem se ponavljaju etimološki jasno povezane ali međusobno različite riječi: *voce vocans* (Aen. 6, 247).

21. **Sinonimija** (*συνωνυμία, communio nominis*) ponavljanje je riječi jednaka ili slična sadržaja:¹⁷ *sensistine illam coloniam ... meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam* (Cic. Cat. 1, 3, 8).

B) Ponavljanje dijelova sličnih na planu sadržaja

22. **Homonomimija** (*ὁμωνυμία, aequivocitas*) ponavljanje je riječi jednakih na planu izraza ali različitih na planu sadržaja:¹⁸ *nam amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari* (Rhet. Her. 4, 14, 21).

23. **Emfaza** (cf. 4) (*ἐμφασις, emphasis*) ponavljanje je jedne te iste riječi u dvama različitim značenjima. Emfaza se, dakle, zasniva na sinegdohi (2) i ima dva osnovna oblika.

23.1. **Dijafora** ili **sinkriza** (*διαφορά, σύγκρισις, distinctio*) je monološka emfaza u kojoj isti govornik „produbljuje“ ili „proširuje“ plan sadržaja upotrijebljene riječi: *ex illo Corydon Corydon est tempore nobis* (Ecl. 7, 70).

23.2. **Anaklaza** (*ἀνάκλασις, reflexio*) je dijaloška emfaza u kojoj sugovornici istoj riječi pridaju različita značenja: *Cicero, audita falsa Vatini morte, cum obvium libertum eius interrogasset „rectene omnia?“, dicenti „recte“: „mortuus est?“ inquit* (Quint. 6, 3, 84).

Figure nadodavanja¹⁹

I Nadodavanje koordinacijom

24. **Sinatrezam** ili **koacervacija** (*συναθροισμός, coacervatio*) je zapravo svako koordinirano nizanje semantički povezanih dijelova iskaza, tako da su ostale figure iz ove grupe podvrste sinatrezma: *quaero ab inimicis sintne haec investigata, comperta, patefacta...* (Quint. 9, 3, 49).

25. **Epimerizam** ili **enumeracija** (*ἐπιμερισμός, enumeratio*) je – u semantičkom smislu – linearno nizanje jedinica kojima intenzitet značenja raste ili opada: *quod non ego non modo audiam sed etiam videam planeque sentiam* (Cic. Cat. 1, 3, 8). Vrlo se teško ponekad razlikuje od gradacije (13).

25.1. **Hendijadioin** (*ἔν δὲ δυοῶν*) podvrsta je epimerizma u kojoj se semantički subordinirano nadodavanje izriče sintaktički koordiniranim izrazom: *pateris libamus et auro* (Georg. 2, 192) umjesto *aureis pateris libamus*.

26. **Dijereza** ili **distribucija** (*διάρεσις, distributio*) je epimerizam čiji su elementi međusobno odvojeni i raspodijeljeni u različite dijelove iskaza: *populus Romanus Numantiam delevit, Kartaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit* (Rhet. Her. 4, 27, 37). Ove su sve figure usko povezane s izokolonom (34).

II Nadodavanje subordinacijom

27. **Epitet** (*ἐπίθετον, adiectivum*) je pridjev koji poblize determinira imenicu na

¹⁷ Nije sasvim jasno zašto Lausberg upravo ovdje u figure ponavljanja na planu izraza uvrštava sinonimiju: očito je da bi je bilo bolje smjestiti u sljedeću grupu.

¹⁸ Kriterij klasifikacije ponovo nije sasvim jasan.

¹⁹ Tj. *Figuren der Häufung*.

koju se sintaktički odnosi: *μαλακοῖσι καὶ αἰμυλίοισι λόγοισι* (Od. 1, 56); *λευκώλενος Ἥρη* (Il. 1, 55). U drugom se slučaju radi o tzv. *epitheton ornans*.

Figure iskaza per detractioem

Dokidanje pojedinih dijelova iskaza može se vršiti s pomoću suspenzije, „uokvirenja“ ili kompresijom.²⁰

Dokidanje suspenzijom

Suspenzija je zapravo sintaktička apokopa (tj. dokidanje posljednjeg dijela iskaza).

28. **Elipsa** (*ἔλλειψις, detractio*) je gramatička pojava, poznata u mnogim jezicima svijeta, a prava je retorička elipsa ona u kojoj se izostavlja čitav dio iskaza inače sintaktički nužan: *novimus et qui te, transversa tuentibus hircis, / et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello* (Ecl. 3, 8–9), gdje je predikat zavisne rečenice izostavljen, kako kaže Kvintilijan,²¹ *decenter pudoris gratia*. Nerijetko je elipsa opći termin za sve figure *per detractioem*.

Dokidanje „uokvirenjem“²²

„Uokvirenje“ se sastoji od toga da se dio iskaza koji bi se inače morao više puta ponoviti izrekne samo jedanput i da na taj način postane neka vrsta okvira (O) preostalim dijelovima iskaza (i). Taj „okvir“ može stajati na početku iskaza (O/i₁i₂/), u njegovoj sredini (i₁/O/i₂) ili na njegovu kraju (/i₁i₂/O) Tako rečenica *Vidim da dolaziš i vidim da odlaziš*. nakon „uokvirenja“ može glasiti: *Vidim da dolaziš i odlaziš*. ili *Da dolaziš, vidim, i odlaziš*. ili *Da dolaziš i odlaziš, vidim*.

29. **Zeugma** (*ζεύγμα, σχῆμα ἀπὸ κοινού, coniunctio, ligatio*) je sintaktičko „uokvirenje“: *vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia* (Cic. Cluent. 6, 15).

29.1. **Silepsa** (*σύλληψις, conceptio*) je semantička zeugma u kojoj „okvir“ ne odgovara sadržajno u potpunosti svim preostalim dijelovima iskaza: *manus ac supplices voces ad Tiberium tendens* (Tac. Ann. 2, 29).

Dokidanje kompresijom²³

Kompresija je sintaktička sinkopa ili afereza, dakle dokidanje sintaktički bitnih dijelova na sredini ili na početku iskaza.

30. **Asindet** (*ἀσύνδετον, dissolutio*) najčešće se sastoji u dokidanju veznika i suprotan je polisindetu: *haec eadem, Aenea, terram, mare, sidera iuro* (Aen. 12, 197).

²⁰ Svi su termini Lausbergovi.

²¹ 9, 3, 59.

²² Tj. *Klammerbildende detractio*.

²³ Tj. *Komprimierende detractio*.

Figure iskaza per ordinem

U ovim se figurama javlja *transmutatio*, izmjena uobičajenog poretka riječi ili dijelova iskaza.

31. **Anastrofa** (*ἀναστροφή, inversio*) je izmjena mjesta dviju riječi koje slijede jedna za drugom i koje bi po pravilu morale stajati u određenom poretku: *ὄρνυθες ὡς* (Il. 3, 2).
32. **Hiperbaton** (*ὑπερβατόν, transgressio*) je razdvajanje dviju usko sintaktički povezanih riječi trećom koja se inače ovdje ne bi morala nalaziti: *πθλλῶ vezanih riječi trećom koja se inače ovdje ne bi morala nalaziti: πολλῶν δ' ἀνδρώπων ἰδεν ἄσπεα* (Od. 1, 3).
33. **Sinhiza** (*σύγχυσις, mixtura verborum*) je kombinacija anastrofe (31) i hiperbatona (32) koja izaziva potpun nered u redu riječi: *saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras* (Aen. 1, 109).
34. **Izokolon ili parizon** (*ἰσόκωλον, páρῠσον, compar*) je podudarnost (sintaktička, ritmička ili semantička) pojedinih dijelova (kolona) cjelovitog iskaza (perioda). Ako je ta podudarnost potpuna, u novije se vrijeme ona naziva **paralelizam**. U antičkoj se teoriji razlikuje više vrsta izokolona, od kojih neki imaju imena jednaka drugim figurama, a ponekad su s njima i identični.
- 34.1. **Interpretacija** (*interpretatio*) je figura u kojoj su u semantičku paralelu postavljena dva dijela iskaza, npr. dvije rečenice, od kojih druga pobliže objašnjava prvu: *patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate attulisti* (Rhet. Her. 4, 28, 38).
- 34.2. **Hipozeuksa** (*ὑπόζευξις, subiunctio*) je koordiniranje dviju po sadržaju različitih rečenica, od kojih jedna detaljnije tumači drugu: *procumbunt piceae, sonat icta securibus illex* (Aen. 6, 110).
- 34.3. **Adjunkcija** (*adiunctio*) je koordiniranje sintaktički zavisnih ali semantički različitih grupa riječi: *ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum* (Caes. Gall. 2, 27, 5). Adjunkcija je nužno povezana sa zeugmom (29).
- 34.4. **Disjunkcija** (*διεξευγμένον, disunctio*) je zapravo adjunkcija u kojoj koordinirane grupe riječi nisu međusobno semantički u potpunosti nezavisne. Primjer je jednak kao i za dijerezu (26). Hipozeuksa, adjunkcija i disjunkcija mogu se smatrati slučajevima sinatrezma ili koacervacije (24).
- 34.5. **Paromeoza** (*παρομοίωσις, paromoeosis*) je paralelno ponavljanje riječi koje se na više mjesta na planu izraza podudaraju, a na planu sadržaja su sasvim različite: *Πλήθει μὲν ἐνδεῶς, δυνάμει δὲ ἐντελῶς*, (Ar. Rhet. ad Alex. 28, 1436a). Paromeoza je bliska paronomaziji (18).
- 34.6. **Aliteracija** (*ἁμοιοπρόροπον, alliteratio*) je paralelno ponavljanje početka riječi: *casus Cassandra canebat* (Aen. 3, 183). U novije se vrijeme aliteracijom smatra svako ponavljanje istih konsonanata u različitim riječima.
- 34.7. **Homeoteleuton** (*ἁμοιοτέλευτον, simili modo determinatum*) je paralelno ponavljanje završetka riječi: *audaciter territas, humiliter placas* (Rhet. Her. 4, 20, 28).
- 34.8. **Homeoptoton** (*ἁμοιώπτωτον, simile casibus*) je paralelna upotreba istih deklinacijskih ili konjugacijskih oblika na određenim mjestima u kolonima. Primjer je ponovo jednak kao i za dijerezu (26). Očito je da prva četiri nabrojena izo-

kolona imaju u osnovi semantičku podudarnost, a druga četiri podudarnost na planu izraza — identičnost primjera za četvrti i osmi slučaj pokazuje da te podudarnosti mogu biti u interferenciji.

Figure mišljenja (*τὰ τῆς διανοίας σχήματα, figurae sententiae*)

Figure mišljenja odnose se na plan sadržaja grupe riječi, sintagme ili još kompleksnijeg jezičnog znaka²⁴ i — kako sam Lausberg²⁵ kaže — njihovu je klasifikaciju veoma teško provesti, to više što su semantičke kategorije slabije istražene. Kriterij podjele ponovo su kategorije dodavanja, dokidanja i izmjene položaja, te kategorija zamjene (*ἐναλλαγή, ἀντίθεσις, immutatio*).

Figure mišljenja per adiectionem

Figure uvećanja²⁶

I Figure ponavljanja

35. **Epimona** (*ἐπιμονή, commoratio una in re*) sastoji se u formulacijama jednog te istog plana sadržaja različitim na planu izraza. Ako obuhvaća samo jednu riječ, onda je to sinonimija (21), ali se može protezati i na cijelu rečenicu: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet?* itd. (Cic. Cat. 1, 1, 1).

II Figure nadodavanja

36. **Hipotipoza ili ekfrazza ili evidencija** (*ὑποτύπωσις, ἐκφρασις, evidentia, illustratio*) je detaljno i konkretno objašnjavanje neke navedene misli, i pitanje je do koje je mjere možemo doista uvrstiti u figure, jer nema nikakve specifičnosti u njezinoj definiciji: *ipse inflammatus scelere et furore in forum venit: ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat* (Cic. Verr. 5, 62, 161). Hipotipoza kojom se opisuje neko mjesto zove se **topografija** (*τοπογραφία, loci descriptio*).
37. **Entimem** (*ἐνθύμημα, enthymema*) je u principu skraćeni logički silogizam u kojem se zaključak izvodi samo iz jedne premise: *τοιγὰρ ἐγὼ τοι ταῦτα μεταστήσω* δύναμαι γὰρ* (Od. 4, 612).
38. **Epifraza** (*ἐπίφρασις, epiphraasis*) je dodavanje novih članova iskazu, za koji se čini da je završen, zato da bi se bolje objasnio: *... νῆπιω, ὃ κατὰ βοῦς Ὑπερίωνος Ἥελίου ἦσθων* (Od. 1, 8–9).

Figure semantičkog razjašnjenja

39. **Definicija** (*ὁρισμός, finitio*) je razjašnjenje plana sadržaja riječi ili skupine riječi: *virtutis labor vera voluptatis exercitatio est* (Rut. Lup. 2, 5).
40. **Sinekioza** (*συνουκείωσις, conciliatio*) je ispravljanje ili ublažavanje nepogodne

²⁴ No i velik dio figura iskaza također je zapravo konstituiran na osnovi relacija plana sadržaja, tako da granicu između ovih dviju vrsta figura nije lako utvrditi.

²⁵ Lausberg 1970, 116.

²⁶ Tj. *Figuren der Breiten-Amplifizierung*.

riječi definicijom koja ističe povoljne elemente tog pojma ili jednostavno zamjenom drugom riječi: οὐ κακός, ἀλλ' ἀγαθός (*Theogn.* 212).

41. **Paradijastola** (παρδιαστολή, *distincio*) je razotkrivanje sinekioze koju je netko upotrijebio: *odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit* (*Cic. Muren.* 36, 76).
42. **Aporija** (ἀπορία, *dubitatio*) predstavlja prepuštanje slušaocima da izaberu jednu od navedenih oznaka za koje govornik nije siguran koja je ispravna: *sive me malitiam sive stultitiam dicere oportet* (*Quint.* 9, 3, 88).
43. **Epitimeza** ili **metaneja** (ἐπιτίμησις, *μετάνοια*, *correctio*) je figura bliska sinekiozi (40) kojom se ispravlja riječ neadekvatno upotrijebljena za neku pojavu: *non enim furem, sed ereptorem, non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae* (*Cic. Verr.* II, 1, 3, 9).

Figure semantičkog proširenja²⁷

44. **Antiteza** (ἀντίθεσις, *contrapositum*) je suprotstavljanje dvaju planova sadržaja u bliskoj sintaktičkoj okolini. Ona može obuhvaćati čitave rečenice, grupe riječi i pojedine riječi: *habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert* (*Rhet. Her.* 4, 15, 21); *inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes* (*Rhet. Her.* 4, 15, 21); *θεοὺς βροτοὶ αἰτιώωνται* (*Od.* 1, 32).
- 44.1. **Dilema** (διλήμματον, *complexio*) je antiteza u kojoj se disjunktivno suprotstavljaju dvije premise: *aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis aut leto insigni* (*Aen.* 10, 449–50).
- 44.2. **Oksimoron** (ὀξύμορον, *oxymorum*) je antitetičko suprotstavljanje pojedinih riječi koje proizvodi paradoks: *rerum concordia discors* (*Hor. Epist.* 1, 12, 19).
- 44.3. **Sinkriza** (σύγκρισις, *comparatio*) je nizanje antitetički suprotstavljenih iskaza: *te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit* (*Cic. Muren.* 9, 22).
- 44.4. **Epanoda** (ἐπάνοδος, *regressio*) je kompleksna antiteza u kojoj se dijelovi najprije navode zajedno, a zatim se u nastavku razdvojeni međusobno suprotstavljaju: *Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi* (*Aen.* 2, 435–6).
45. **Hijazam** (χιασμός, *chiasmus*) je sintaktički pojačana antiteza u kojoj sadržajno suprotstavljene riječi stoje u međusobno ukrštenom položaju: *satis eloquentiae, sapientiae parum* (*Sall. Cat.* 5, 4).
- 45.1. **Antimetabola** (ἀντιμεταβολή, *permutatio*) je hijazam koji zahvaća cijele dijelove iskaza a ne samo pojedine riječi: *ἐὰν μὴ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἢ οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν* (*Plat. De republ.* 5, 473 C).
46. **Locus communis** je općenita misao upotrijebljena kao argument ili kao ukras u razlaganju nekog konkretnog problema. Opće mjesto u retorici ima dva osnovna oblika.
- 46.1. **Sentencija** (γνώμη, *sententia*) je *locus communis* izrečen, na osnovi općeljudskog iskustva o nekoj pojavi, u jednoj rečenici: *discite iustitiam moniti et non temnere divos* (*Aen.* 6, 620).

²⁷ Tj. Figuren der semantischen Weitung.

- 46.2. **Epifonem** (ἐπιφώνημα, *epiphonema*) je sentencija koja se upotrebljava kao zaključak nekog dužeg razlaganja: *αἴψα γὰρ ἐν κακότητι βροτοὶ καταγρηάσκουσιν* (*Od.* 19, 360), na kraju Odisejeva govora Penelopi.
47. **Parabola** (παραβολή, *similitudo*) je proširena usporedba neke konkretne pojave s općepoznatim tipičnim fenomenima iz prirode ili ljudske predaje: usporedba Odiseje i prosaca s lavom i lanadi (*Od.* 4, 335–340) predstavlja parabolu.
48. **Paradigma** (παράδειγμα, *exemplum*) je također usporedba s tipičnim fenomenom, no takvim koji je jasnije fiksiran u povijesti, mitologiji ili književnosti: *περίρρων Πηνελόπεια, Ἄρτεμιδι ἰκέλη ἢ χρυσῇ Ἄφροδίτῃ* (*Od.* 17, 36–7), gdje su Artemida ili Afrodita primjeri za Penelopu.

Figure mišljenja per detractioem

49. **Brahilogija** (βραχυλογία, *brevitas*) je zapravo svako dokidanje elemenata na planu sadržaja kompleksnog znaka koje mora pratiti *detractio* i na planu izraza (28–30), tako da čitav iskaz dobiva skraćen i sažet oblik. Specifičan je oblik lakonizam (Λακωνισμός, *Laconica brevitās*), nazvan po spartanskoj vojničkoj sažetosti koja nerijetko ima formu sentencije (46.1): *σπεῦδε βραδέως, festina lente*.
50. **Epitrohazam** (ἐπιτροχασμός, *percursio*) je iskaz sastavljen od kratkih obavijesti o pojavi koja se najčešće kasnije detaljnije objašnjava: *veni, vidi, vici* (*Suet. Iul.* 37).
51. **Paralipsa** (παράλειψις, *praeteritio*) se sastoji od izričitog naglašavanja da će iskaz o nekoj poznatoj pojavi biti izostavljen: *praeterrittam ruinas fortunarum tuarum* (*Cic. Cat.* 1, 6, 14).
52. **Aposiopeza** (ἀποσιώπησις, *reticentia*) je namjieran prekid započetog iskaza, prekid koji najčešće prati elipsa (28): *Quid plura? Ipsum adolescentem dicere audistis* (*Quint.* 9, 2, 57).

Figure mišljenja per ordinem

53. **Histeron-proteron** (πρωθύστερον, *hysteron proteron*) je semantička izmjena u kojoj se posljedica navodi prije uzroka: *moriamur et in media arma ruamus* (*Aen.* 2, 353).
54. **Parenteza** (παρένθεσις, *interpositio*) predstavlja umetanje jedne misli (i rečenice) u drugu: *ergo cum te – mecum enim saepissime loquitur – patriae redidisset* (*Cic. Mil.* 34, 94).
55. **Prosapodoza** (προσαπόδοσις, *subnexio*) je usko povezivanje jednog sadržaja s drugim. Ako ima kauzalni oblik, radi se o entimemu (37), a ako je adverzativan, riječ je o antitezi (44).

Figure mišljenja per immutationem

Tropi mišljenja²⁸

I među tropima mišljenja prema Lausbergu razlikuju se tropi pomicanja granice od

²⁸ Razlika između tropa mišljenja i „običnih“ tropa (1–10) ponekad je sasvim nejasna i teško određiva.

troja preskakanja, s obzirom na to da li je zamjena plana sadržaja (misli) uzeta iz neposredne okoline zamijenjenog sadržaja ili iz udaljenijeg dijela semantičkog polja.

I Tropi pomicanja granice

56. **Aluzija** (ὕπνοια, *significatio, allusio*) je približavanje slušaocu teško pojmljivog sadržaja s pomoću iskaza koji mu je sadržajno bliži: *demissum lapsi per funem* (Aen. 2, 262) trebalo bi da predstavi golemost trojanskog konja. Aluzija je neka vrsta emfaze misli (cf. 23).
57. **Perifraza** (cf. 1) misli (περίφρασις, *circumloquium*) je izricanje nekog plana sadržaja isticanjem njegovih bitnih konstitutivnih semantičkih elemenata: *et iam summa procul villarum culmina fumant, maioresque cadunt altis de montibus umbrae* (Ecl. 1, 834) kao perifraza za „večer“.
58. **Hiperbola** (cf. 6) misli (ὑπερβολή, *superlatio*) je paradoksalno uvećanje sadržaja: *geminique minantur in caelum scopuli* (Aen. 1, 162).

II Tropi preskakanja

59. **Alegorija** (ἀλληγορία, *inversio*) je zamjena jednog sadržaja drugim koji mu je u nekim elementima i u općoj strukturi sličan. Alegorija može biti potpuna, ako ne sadržava nijedan element zamijenjenog sadržaja (*Hor. Carm. 1, 14* sa glasovitim alegorijskim prikazom državne politike s pomoću broda u oluji), ili nepotpuna: *equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas* (Cic. Mil. 2, 5), gdje je izraz *contionum* preuzet iz stvarnog plana sadržaja.
- 59.1. **Enigma** (αἴνιγμα, *aenigma*) je zatvorena alegorija za koju je teško otkriti kakav je bio zamijenjen sadržaj: *dic quibus in terris, et eris magnus Apollo, tris pateat caeli spatium non amplius ulnas* (Ecl. 3, 104), gdje se vjerojatno radi o grobu rasipnika Celija.
- 59.2. **Personifikacija** ili **prosopopeja** (προσωποποιία, *fictio personae*) je alegorija u kojoj se neživoj pojavi pridaju osobine nekog živog bića: *etenim, si mecum patria ..., si cuncta Italia, si omnis res publica sic loquatur* (Cic. Cat. 1, 11, 27). I životinjska **basna** (ἀπόλογος, *fabula*) specifična je vrsta personifikacija.
60. **Ironija** (cf. 9) **mišljenja** (εἰρωνεία, *illusio*) sastoji se u zamjeni jedne misli drugom koja joj je upravo suprotna. Ironija *per dissimulationem* prikrivanje je vlastita mišljenja, a *per simulationem* naglašeno je pozitivno prihvatanje protivnikova mišljenja, čime ga doista odbijamo: *egregiam vero laudem et spolia ampla refertis...* (Aen. 4, 93–5), gdje Junona predbacuje Veneri što je kod Didone izazvala ljubav prema Eneji.
- 60.1. **Epitropa** (ἐπιτροπή, *permissio*) je ironična zapovijed za koju govornik zna da neće biti izvršena: *Quid expectas? Proficiscere...* (Cic. Cat. 1, 5, 10).

Metabaza

Metabaza (μετάβασις, *aversio*) u najširem je smislu promjena toka iskaza i može se vršiti s obzirom na govornika, na samu temu iskazivanja ili s obzirom na slušaoca. Metabaza se nalazi u osnovi nekoliko figura mišljenja.

I Aversio ab oratore

61. **Sermocinacija** ili **etopeja** (ἠθοποιία, *μίμησις, sermocinatio*) se sastoji u tome da govornik u svoj iskaz uvodi drugog govornika da on bude subjekt dijela iskaza, te prilagođava način iskazivanja pretpostavljenim karakteristikama tuđeg govora: *me quidem, iudices, exanimant et interimunt haec voces Milonis, quas audio assidue et quibus intersum quotidie: „Valeant“, inquit, „valeant cives mei, sint incolumes...“* (Cic. Mil. 34, 93).
- 61.1. **Dijalog** (δῶλογοι, *colloquia personarum*) je sermocinacija u obliku dijaloga između „pravog“ govornika i njegova izmišljenog sugovornika ili između dvaju sugovornika: takav je razgovor Junone i Eola (Aen. 1, 64–80).
- 61.2. **Dijalogizam** (δωλογοισμός, *dialogismus*) je razgovor govornika sa samim sobom u kojem on sebi postavlja pitanja i na njih odgovara: *ὦ μοι ἐγὼ, τέων αὐτε βροτῶν ἐς γαῖαν ἐκδύω;* (Od. 13, 200) postavlja sebi pitanje Odisej, a zatim na nj odgovara.
- 61.3. **Egzetazam** (ἐξετασμός, *exquisitio*) je sermocinacija u kojoj govornik fingira dijalog sa slušaocem postavljajući pitanja i dajući sam antitetičke odgovore – odgovor se zove **apokriza** (ἀπόκρισις, *subiectio, responsio*): *Domus tibi deerat? At habebas. Pecunia suberebat? At egebas* (Cic. Or. 67, 223).

II Aversio a materia

62. **Paregbaza** ili **digresija** (παρέκβασις, *digressio*) se naziva svako odstupanje od osnovne teme izlaganja sa svrhom da bolje uvjeri slušaoce u ispravnost govornikova stajališta. Digresija može imati nekoliko različitih oblika.
- 62.1. **Sinhoreza** (συγχώρησις, *concessio*) je priznavanje da je suprotno mišljenje u izvjesnoj mjeri točno, ali da se može iskoristiti u potvrdu vlastita stajališta: primjer se nalazi u Aen. 10, 67–9.
- 62.2. **Licencija** (παρρησία, *licentia*) je iskreno iznošenje argumenata koji su nepogodni za osnovnu tezu govornika: *suscepto bello, Caesar, gesto iam etiam ex parte magna nulla vi coactus consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te* (Cic. Lig. 3, 7).
- 62.3. **Komunikacija** (κοινωνία, *communicatio*) je obraćanje pitanjem slušaocima ili samim zastupnicima suprotnog mišljenja: *Quid faceres tali in re ac tempore?* (Cic. Rab. 8, 22).

III Aversio ab auditoribus

63. **Apostrofa** (ἀποστροφή, *aversio*) je direktno obraćanje nekom (ili nečemu) drugom a ne pravim slušaocima iskaza. Govornik se može obraćati odsutnim osobama, stvarima i pojavama: *Albani tumuli atque luci!* (Cic. Mil. 31, 85).

Sintaktička zamjena

Sintaktička zamjena (*immutatio syntactica*) promjena je sintaktičke (i semantičke) strukture iskaza: najčešće se izjavna rečenica pretvara u upitnu ili usključnu.

64. **Retoričko pitanje** (ἐρώτημα, *interrogatio*) je pitanje na koje je nepotrebno dati odgovor, jer je on sasvim jasan: *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* (Cic. Cat. 1, 1, 1).

65. **Eksklamacija** (*ἐκφώνησις, exclamatio*) je očigledna tvrdnja iskazana uzvikom: *hic tamen vivit!* (*Cic. Cat. 1, 1, 2*).

* * *

Ovaj popis sasvim očito ne obuhvaća sve figure: u antičkoj ih je tradiciji i u srednjovjekovnim retorikama mnogo više nabrojeno. No iz njega su izostale i neke pojave koje mi danas smatramo u svakom slučaju stilskim sredstvima i najčešće ih uvrštavamo među figure. Najprije, tu nedostaju svi oni fenomeni koje nazivamo figurama dikcije ili fonetskim figurama — (66) **asonancija** (*assonatio*): ponavljanje istih vokala, (67) **aliteracija** (*alliteratio*): ponavljanje istih ili sličnih konsonanata²⁹, (68) **proteza** (*πρόθεσις, prothesis*): dodavanje često etimološki opravdanog fonema na početku riječi, (69) **epenteza** (*ἐπένησις, insertio*): umetanje fonema u sredini riječi, (70) **paragoga** (*παραγωγή, productio*): dodavanje na kraju riječi, te fonološka skraćivanja riječi u tim položajima: (71) **afereza** (*ἀφαίρεσις, aphaeresis*); (72) **sinkopa** (*συγκοπή, concisio*) i (73) **apokopa** (*ἀποκοπή, apocopa*). Antički teoretičari sve ove promjene nazivaju **metaplazam** (*μεταπλασμός, transformatio*) i ne ubrajaju ih među figure ili trope jer se promjene ne tiču cijelog jezičnog znaka nego samo jednog njegova dijela — plana izraza.

32 Među tropima nisu spomenuti (74) **adinaton** (*ἀδύνατον, impossibile*), jer je on podvrsta perifraze (1) kojom se navođenjem nečeg nemogućeg opisuje pojam „nikada“, i (75) **eufemizam** (*εὐφημισμός, euphemismus*), kojim se zamjenjuje neprikladna riječ i koji se može smatrati litotom (5)³⁰. Od figura misli koje navodi suvremena teorija preostali su još, između ostalog, (76) **simbol** (*σύμβολον, signum*) koji je tradicijom „okamenjena“ alegorija (59), (77) **sarkazam** (*σαρκασμός, exacerbatio*) kao vrlo oštar oblik ironije (60) i (78) **asteizam** (*ἀστεϊσμός, dictio urbana*) kao forma samoironije (60).³¹

Osim toga, u ovoj klasifikaciji nije moglo biti mjesta za **pleonazam** kao posebnu figuru: sve figure koje nastaju *per adiectionem* (11–27, 35–48) u izvjesnoj su mjeri pleonastičke. Zatim, neke su pojave ovdje navedene pod drugim nazivom, budući da je bilo nemoguće nabrojati sve termine: tako je, na primjer, **epanortoza** drugo ime za epitimezu (43). I napokon, pojedini fenomeni koji se ponekad opisuju kao tropi ili figure, jer mogu biti i stilska sredstva, teško se mogu doista smatrati figurama. Tako je **anakolut** u osnovi sintaktička pogreška, **parodija** je književni postupak, a **tautologija** i **paradoks** su logičke pojave. Jasno je da se ti fenomeni mogu u iskazu oblikovati s pomoću figura ili tropa, pa će, na primjer, paradoks imati formu ili litote (5) ili hiperbole (6) ili ironije (9) ili emfaze (23) ili zeugme (29) ili oksimorona (44.2) itd.

²⁹ Cf. 34.6.

³⁰ Cf. *Lexikon* 1970, s. v. *Euphemismus*, p. 109 (Band 2).

³¹ Izostavljanja u popisu figura i tropa bila su uvjetovana prvenstveno težnjom da se ne naruši Lausbergova klasifikacija.

I na kraju, možda treba spomenuti da se pogrešna upotreba postupaka kojima se dobivaju tropi i figure u teoriji retorike nazivala **barbarizam** (*βαρβαρισμός, barbarismus*), kad se odnosila na pojedinu riječ, a **solecizam** (*σολοικισμός, solecismus*), kad je obuhvaćala dvije ili više riječi.³²

III KVINTILIJANOVA TEORIJA

*Obrazovanje govornika*³³ Marka Fabija Kvintilijana³⁴, zamišljeno i sastavljeno kao praktički školski udžbenik retorike, usprkos svojoj osnovnoj namjeni sadržava u sebi velik broj teorijskih postavki i zapravo predstavlja vrlo uspješan spoj teorije i prakse. Stoga nije čudo što se to djelo ne samo u antici nego i u čitavu srednjem vijeku smatralo temeljnim latinskim retoričkim priručnikom. Osma i deveta knjiga posvećene su vrlinama govora, pa se u šestom dijelu 8. knjige i u prvim trima poglavljima 9. knjige raspravlja o tropima i figurama.

Kvintilijanova teorija i klasifikacija figura i tropa može se na prvi pogled učiniti u izvjesnoj mjeri nesređenom, pa čak i kaotičnom,³⁵ i zacijelo se i u ranijoj i u kasnijoj retorici mogu pronaći jasniji pregledi ove tematike i jednoznačnije klasifikacije. Ali ako se želi na jednom primjeru sagledati antičko razmatranje govorničkih ukrasa, mislimo da bi malo koje djelo bilo za to tako prikladno kao Kvintilijanovo *Obrazovanje govornika*. Za to postoji više razloga. Najprije, Kvintilijan djeluje u vremenu u kojem je u Grčkoj već završen glavni period formiranja teorije govorništva, i više nije potrebno raspravljati o nekim njezinim temeljnim postavkama, pa i učenje o figurama i tropima ima svoje jasno određeno i definirano mjesto u cjelini retorike. Nadovezujući se na Cicerona i na prve značajne latinske gramatičare (on sam bio je učenik Remija Palemona), Kvintilijan ne mora razmišljati toliko o problemima transponiranja grčke terminologije u latinski jezik. Istovremeno, budući da teži sintezi retoričkih učenja iz vremena koje mu prethodi, on još ne pripada teoretičarima detalja kakvi će uvelike biti njegovi nasljednici, osobito oni u srednjem vijeku. Pre-

³² Neki su se od termina upotrijebljenih za nazive retoričkih „ukrasa“ zacijelo mogli i prevesti na hrvatski ili srpski, pa bismo, na primjer, dobili: udvajanje (12), stupnjevanje (13), gomilanje (24), nabranje (25), tumačenje (34.1) itd., no nisam uvjeren da bi to bitno pridonijelo njihovu boljem razumijevanju, a svakako bi umanjilo terminološku vrijednost koju imaju internacionalizmi.

³³ Quintilianus 1959, i Pejčinovićev prijevod — Kvintilijan 1967, u kojem se 8. i 9. knjiga, bitne za razmatranje figura i tropa, nalaze u cjelosti. Svi latinski citati potječu iz navedenog Rademacherova izdanja, a prijevodi su moji, jer mi se činilo da je u ovakvu izlaganju nužno zadržati što je više moguće vjernost originalu: Pejčinovićev, inače dobar, prijevod u nekim se formulacijama slobodom približava parafrazi.

³⁴ Rođen oko 35. u Hispaniji, Kvintilijan (*Marcus Fabius Quintilianus*) je, uz Cicerona, bio najznačajniji rimski teoretičar govorništva, a u vrijeme Vespazijana, Tita i Domicijana i glasovit profesor retorike u Rimu. Umro je krajem 1. st. Glavno mu je djelo udžbenik *Institutio oratoria*.

³⁵ Cf. npr. Pejčinovićev *Predgovor* u Kvintilijan 1964, str. 27.

ma tome, stojeći na prijelazu između klasične i kasne rimske antike, hispanski retor u sebi na određen način objedinjuje karakteristike obaju perioda, i to njegove teorijske postavke čini upravo egzemplarnim. Zatim, kako je *Obrazovanje govornika* očuvano u cijelosti i predstavlja zaokružen sintetički pogled na sva bitna pitanja antičke govorničke vještine, razmatranje figura i tropa može se analizirati unutar cjeline retorike: insistiranje na tome da su retorički ukrasi elementi govora, u suvremenom lingvističkom smislu tog termina, a ne samo jezičnog sistema, umnogome ističe važnost te činjenice, jer to znači da njihovo pravo mjesto i funkciju sagledavamo tek unutar integralne teorije iskazivanja, kakva je, makar implicitno, sadržana u Kvintilijanovu djelu. Osim toga, priručnički karakter teksta pridonosi jasnoći definicija i metodologiji klasifikacije i ne dopušta razlaganje za ovu temu (i za njeno poimanje iz suvremene perspektive) nepotrebnih detalja. I napokon, vjerujem da se prividna konfuzija u Kvintilijanovu učenju o figurama i tropima može, bar djelomično, ukloniti ako brižljivije razmotrimo razloge koji rimskog autora navode na određene formulacije.

Kao što je već rečeno, i Kvintilijan, dakako, figure i trope smatra u ukrasima govora. No, za razliku od drugih stilskih kvaliteta, kojima mogu raspolagati i neobrazovani, govorni ukrasi i njihova pravilna upotreba pripadaju u pravom smislu te riječi retoričkoj umjetnosti i nužan su dio govornikova obrazovanja:³⁶ zbog toga im rimski autor posvećuje više pažnje i mjesta. Sami ukrasi vrlo su često po svojoj formi jednaki greškama što ih govornik može učiniti i od njih se razlikuju prvenstveno svojom funkcijom. Funkcija se ukrasa određuje — i to mi se čini osobito bitnim — u odnosu prema slušaocu, a efikasnost se upotrebe mjeri ostvarenjem željenog efekta kod primaoca govornikove poruke:

*Sed ne causae quidem parum conferat idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, et magis attendunt et facilius credunt, plerumque ipsa delectatione capiuntur, nonnumquam admiratione auferuntur.*³⁷

Uostalom, na sličan, pragmatički (ili čak: pragmalingvistički) način Kvintilijan poima i samu retoriku i njezin predmet. Nakon poduzetog razmatranja različitih ranijih definicija retorike, u kojemu prevladava moralno-filozofsko uvjerenje da se u osnovi njezina određenja mora nalaziti čestitost samog govornika, rimski učitelj zaključuje: *rhetoricen esse bene dicendi scientiam*,³⁸ da bi zatim nastavio:

His adprobatis simul manifestum est illud quoque, quem finem vel quid summum et ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars

³⁶ Cf. Quintilianus 1959, 8, 3, 1–2. U idućim će bilješkama biti navedeno samo mjesto iz Kvintilijanova teksta, bez oznake knjige.

³⁷ 8, 3, 5: Ali isti ovaj ukras treba da uvelike pridonosi i uspjehu parnice. Naime, oni koji rado slušaju pažljiviji su i lakše se mogu uvjeriti, često ih obuzima užitak, a katkada ih uznosi i divljenje.

³⁸ 2, 15, 38: Retorika je znanost o dobrom govorenju.

*tendit: nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius et summum est bene dicere.*³⁹

Prilog *bene* ovdje se zacijelo više odnosi na moralnu komponentu iskazivanja nego na formalno savršenstvo govora, ali se u njemu ipak, bar donekle, objedinjuju oba elementa: da bi čestit i istinit iskaz bio efikasan, on mora biti i dobro sastavljen.

Raspravljajući o predmetu retorike, Kvintilijan ga — za razliku od onih autora koji smatraju da je to jedino *oratio* — određuje vrlo široko:

*Ego ... materiam esse rhetorices iudico omnes res, quaecumque ei ad dicendum subiectae erunt.*⁴⁰

Na taj način predmet govorenja postaje istovremeno i osnovnim predmetom retorike, koja se tako konstituira kao općenita znanost o onom dijelu izvanjezičnog univerzuma o kojem se može formulirati neki jezični iskaz. Sama sredstva oblikovanja iskaza, među koja se nesumnjivo ubrajaju i stilski ukrasi, ne pripadaju, prema Kvintilijanu, retoricu nego govorniku:

*Instrumentum voco, sine quo formari materia in id quod velimus effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem.*⁴¹

Time smo došli do dvije postavke bitne za razumijevanje Kvintilijanova učenja o figurama i tropima. Prvo, stilski se ukrasi dvostruko definiraju kao funkcionalni entiteti koji direktno ovise o ljudima sudionicima komunikacijskog akta, o govorniku i o slušaocu. Prema tome, u suvremenoj terminologiji, oni ne pripadaju jezičnom sistemu nego govoru, ili — još bolje rečeno — aktu iskazivanja, jer su govornikov instrument, čija se uspješnost upotrebe promatra u efektu kod slušaoca. Drugo, oni su povezani ne samo s govorom (a indirektno, dakako, i s jezikom) nego i s izvanjezičnim fenomenima o kojima se govori, pa se moraju analizirati na trima, doduše povezanim, ali međusobno razdvojenim razinama: na dvjema jezičnim (na planu izraza i na planu sadržaja⁴²) i na jednoj izvanjezičnoj.⁴³

³⁹ 2, 15, 38: Ako ovo prihvatimo, ujedno nam postaje jasno i to koji cilj i koju najvišu i krajnju svrhu (a to se naziva τέλος, prema čemu teži svako umijeće) ima retorika: naime, ako je ona sama znanost o dobrom govorenju, njezin je cilj i najviša svrha dobro govoriti.

⁴⁰ 2, 21, 4: Ja smatram ... da je predmet retorike sve ono što će biti podložno govorenju [tj. sadržaj govorenja].

⁴¹ 2, 21, 24: Sredstvom nazivam ono bez čega se predmet ne bi mogao oblikovati u onakvo djelo kakvo bismo željeli načiniti. Ali vjerujem da ono nije potrebno umjetnosti nego umjetniku.

⁴² Kasnije će se vidjeti da Kvintilijan jasno razdvaja ova dva jezična plana.

⁴³ Ovdje nije mjesto da se ukazuje na to u kolikoj mjeri u antičkoj filozofiji jezika, bar od stoika nadalje, postoji diferencijacija između onoga što može biti oblikovano jezičnim iskazom (λεκτόν) i samog iskaza (λέξις i λόγος), u kojem se razlikuje plan izraza (σημαῖνον) i plan sadržaja (σημαυόμενον): za Kvintilijana veći dio ovih postavki, apsorbiran kroz retoričku i gramatičku tradiciju, predstavlja aksiome.

Čini mi se, premda to Kvintilijan nigdje eksplicitno ne tvrdi, da se njegove definicije tropa i figura i njihova klasifikacija zasnivaju upravo na uočavanju ovih triju nivoa. Već nas i sama njegova definicija tropa iznenađuje, jer se ona ne odnosi — kako smo to danas navikli i kako ih i Lausberg pokušava odrediti — jedino na pojedine riječi već i na sintagmu:

*Τρόπος est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio.*⁴⁴

I malo dalje:

*Quare mihi videntur errare, qui non alios crediderant tropos, quam in quibus verbum pro verbo ponerentur. Neque illud ignoro, in isdem fere, qui significanti gratia adhibentur, esse et ornatum, sed non idem accidet contra, eruntque quidam tantum ad speciem accomodati.*⁴⁵

Prema tome, tropi predstavljaju jezične jedinice u kojima se javlja semantički pomak, i neke od njih mogu poslužiti kao stilski ukrasi, ali ponekad se trop upotrebljava iz potrebe, zato što nema adekvatne riječi za označavanje neke izvanjezične pojave.⁴⁶ Govoreći o metafori, Kvintilijan kaže:

*Id facimus, aut quia necesse est aut quia significantius est aut, ut dixi, quia decentius. Ubi nihil horum praestabit, quod transferetur improprium erit. Necessitate rustici 'gemmas' in vitibus (quid enim dicerent aliud?) et 'sitire segetes' et 'fructus laborare', necessitate nos 'durum hominem' aut 'asperum': non enim proprium erat quod daremus his adfectibus nomen.*⁴⁷

Samo oni tropi u kojima semantički pomaci ne nastaju „iz nužde“ doista pripadaju stilskim ukrasima, ako ispune i sve druge, pragmalingvističke uvjete.

Kvintilijan, dakle, ne smatra riječ osnovnom jezičnom jedinicom u kojoj se može manifestirati trop, i to zacijelo zbog toga što za nj riječ uopće nije osnovna jezična jedinica niti temeljni jezični znak. Već su odavno antičke teorije jezika, a posebno one koje su se nakon stoika usmjerile prema retorici, težište razmatranja stavile na iskaz (kojemu u jezičnoj formi, u hjelmslevovskom smislu te riječi, najčešće odgovara

⁴⁴ 8, 6, 1: Τρόπος je kvalitativna promjena pravog značenja riječi ili izraza u drugo značenje.

⁴⁵ 8, 6, 3: Stoga mi se čini da su pogriješili oni koji su smatrali da su tropi samo one pojave u kojima se jedna riječ zamjenjuje drugom. Dobro znam da među one trope koji se upotrebljavaju zbog značenja pripadaju i takvi koji su ujedno i ukras, ali se suprotno ne događa, pa postoje i takvi koji su jedino prilagođeni obliku iskazivanja.

⁴⁶ Ne postoji, dakle, u skladu s antičkom tradicijom, *verbum proprium* (κύριον ὄνομα) već se upotrebljava *verbum improprium* (ἄκυρον ὄνομα).

⁴⁷ 8, 6, 6: To činimo [tj. upotrebljavamo metafore] ili zato što je nužno ili zato što je, kako sam rekao, prikladnije. Kad ne postoji nijedan od ovih razloga, ono što se prenosi bit će neadekvatno. Iz nužde seljaci govore o 'draguljima' na trsju (ta što bi drugo mogli reći?) i da 'usjevi žedaju' i da 'voćke boluju', a mi iz nužde nazivamo čovjeka 'tvrdim' ili 'oštrim': name, ne postoji adekvatna riječ koju bismo pridali ovim stanjima duha.

ra rečenica) pretpostavljajući da je funkcija jezika da iskazuje sadržaj čovjekove misli, a minimalan oblik racionalne misli sastavljen je od (logičkog ali ne nužno i jezičnog) subjekta i predikata. Tako riječi zadobivaju svoje značenje tek u kontekstu, u cjelini iskaza, a retorika se, kao vještina prenošenja misli s pomoću jezika od govornika k slušaocu, prvenstveno bavi iskazom, „vezanim govorom“.

Rimski učitelj govorništva, dakako, zna da se stilski ukrasi mogu oblikovati i po jedinim riječima:

*Et quoniam orationis tam ornatus quam perspicuitas aut in singulis verbis est aut in pluribus positus, quid separata, quid iuncta exigant, consideremus.*⁴⁸

ali pojedinačne riječi stječu svoje pravo značenje tek u kontekstu iskaza:

*Clara illa atque sublimia plerumque modo materiae discernenda sunt: quod alibi magnificentum, tumidum alibi, et quae humilia circa res magnas, apta circa minores videntur.*⁴⁹

Budući da je trop, dakle, definiran kao ukras ostvaren na planu jezičnog sadržaja i nije limitiran granicom riječi, nije neobično to što Kvintilijanov popis tropa⁵⁰ obuhvaća i pojave koje se drugdje ubrajaju u figure. Osim metafore, sinegdohe, metonimije, antonomazije, metalepse, ironije, perifraze i hiperbole, rimski retor među tropima spominje i onomatopeju, katahrezu (koja je i za nj zapravo *abusus*, pa i nije pravi trop), epitet, alegoriju, enigmatu, hiperbaton i anastrofu. Onomatopeja se ovdje nalazi zato što se pod tim terminom u prvom redu podrazumijeva stvaranje novih riječi, što je jedan od mogućih načina nadomještanja *verbi proprii* koje ne postoji u jeziku.⁵¹ U drugim slučajevima Kvintilijanove se definicije jasno temelje na promjenama plana sadržaja. Tako za alegoriju, kojoj je enigma samo podvrsta, kaže:

*'Αλληγορία, quam inversionem interpretantur, aut aliud verbis, aliud sensu ostendit, aut etiam interim contrarium.*⁵²

Čak se i hiperbaton i anastrofa, u kojima njihova fundiranost na semantičkom pomaku ne mora biti na prvi pogled očita, prema rimskom učitelju govorništva mogu tako odrediti:

⁴⁸ 8, 3, 15: I budući da i ukras i jasnoća govora leže ili u po jedinim riječima ili u više njih, razmotrimo što traže izdvojene a što povezane riječi.

⁴⁹ 8, 3, 18: One odlične i uzvišene riječi ponajviše se moraju odabirati u skladu s tematikom: što je na jednom mjestu veličanstveno, na drugom je naduveno, a riječi koje su preoblične za opis velike stvari čine se prikladnima za opisivanje manjih.

⁵⁰ Cf. 8, 6.

⁵¹ Cf. 8, 6, 31–33.

⁵² 8, 6, 44: 'Αλληγορία, koju prevode kao: inverzija, ili jedno iskazuje riječima a drugo sadržajem ili kadšto čak i sasvim suprotno.

*At id quidem est propter quod dici tropus possit, quia componendus est e duobus intellectus. Alioqui, ubi nihil ex significatione mutatum est et structura sola variatur, figura potius verborum dici potest...*⁵³

Zbog ovakva pristupa, to više što ga nije uspio eksplicitno formulirati, Kvintilijan je imao velikih problema u razgraničavanju figura i tropa, pa nije čudo što je razlici među njima posvećen čitav početni odjeljak devete knjige.⁵⁴ Pokušavajući što točnije definirati tu razliku, Kvintilijan kaže:

*Est igitur τρόπος sermo a naturali et principali significatione translatus ad aliam ornandae orationis gratia, vel, ut plerisque grammatici finiunt, dicto ab eo loco, in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est: 'figura', sicut nomine ipso patet, conformatio quaedam orationis remota a communi et primum se offerente ratione.*⁵⁵

I malo dalje:

*Horum nihil in figuras cadit: nam et propriis verbis et ordine conlocatis figura fieri potest.*⁵⁶

Napokon, figure su ukratko definirane ovako:

38 *Ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi.*⁵⁷

Prema tome, određenje figura ne zasniva se, kao kod tropa, na semantičkim pomacima, nego na promjenama u oblikovanju iskaza. Ali kako je čin iskazivanja uvijek susret između jezičnog sistema i izvanjezičnog univerzuma u govoru, (a izvanjezični univerzum, prema antičkim misliocima na koje se oslanja Kvintilijan, mora postati sadržajem čovjekova mišljenja da bi uopće mogao biti iskazan) oblikovanje iskaza podjednako ovisi i o upotrijebljenim jezičnim jedinicama i o načinu na koji se o svijetu misli. Zbog toga, poštujući antičku terminologiju, Kvintilijan razlikuje dvije vrste figura:

⁵³ 8, 6, 66–67: A ovo se doista može nazvati tropom, jer je razumijevanje [njegova sadržaja] nužno sastavljeno od dva dijelova. Drugdje, gdje se ne mijenja ništa u značenju nego je samo promijenjena struktura, bolje je govoriti o figuri riječi...

⁵⁴ Cf. 9, 1, 1–9.

⁵⁵ 9, 1, 4: Τρόπος je dakle, iskaz prenijet iz svojeg prirodnog i prvotnog značenja na drugo radi ukrašavanja govora, ili – kako ga definira većina gramatičara – to je izričaj prenijet iz mjesta na kojem je uobičajen na mjesto na kojem nije uobičajen; 'figura', kako je to očito iz samog naziva, neko je oblikovanje govora koje se udaljuje od zajedničkog i najpristupačnijeg oblikovanja.

⁵⁶ 9, 1, 7: Ništa se od ovoga [tj. od prenošenja riječi] ne događa kod figura: naime, figura se može sastojati i od adekvatnih riječi i smještenih u pravom poretku.

⁵⁷ 9, 1, 14: Figura, dakle, neka bude oblik govorenja preobražen na neki umjetni način.

*Inter plurimos enim, quod sciam, consensus est, duas eius esse partes, διανοίας, id est mentis vel sensus vel sententiarum..., et λέξεως, id est verborum vel dictionis vel elocutionis vel sermonis vel orationis.*⁵⁸

Figure mišljenja, koje bi trebalo da budu specifični način oblikovanja misli o izvanjezičnom univerzumu, kada je on λεκτός, kod Kvintilijana su slabije definirane, i u njegovu tekstu zapravo postoji samo jedno „poluodređenje“ tih figura:

*Ut vero natura prius est concipere animo res quam enuntiare, ita de iis figuris ante est loquendum, quae ad mentem pertinent ... Nam etsi minime videtur pertinere ad probationem, qua figura quidque dicatur, facit tamen credibilia quae dicimus et in animos iudicum, qua non observatur, inreperit.*⁵⁹

To znači da se ova vrsta figura određuje – čini se – u prvom redu pragmatički, iako je Kvintilijanova intencija očito u osnovi drugačija.

Ako pogledamo popis figura koje Kvintilijan smatra figurama mišljenja, zapazit ćemo da ih najveći broj pripada onima koje se zasnivaju na metabazi⁶⁰ (pitanje, komunikacija, eksklamacija, licencija, sermocinacija, apostrofa, etopeja), što samo potvrđuje uvjerenje da je riječ o pomacima u odnosu prema izvanjezičnom kontekstu, budući da je upravo to bit metabaze. I druge ovamo uvrštene figure na sličan se način definirane; tako je prosopopeja zapravo sužena na dijalog i zajedno s aposiopezom određena je kao neka *aversio ab oratore*, a hipotipoza kao podvrsta paregbaze i kao *aversio a materia*.⁶¹ Najnejasnije je zašto se ovdje nalazi emfaza.⁶²

39

Nasuprot tome, figure iskaza mnogo su bolje definirane u Kvintilijanovu djelu: u tome rimski učitelj anticipira sudbinu suvremene lingvistike koja daleko uspješnije analizira plan jezičnog izraza od plana sadržaja, a najmanje i najneuspješnije se bavi povezanošću i relacijama jezičnih znakova s označenim izvanjezičnim fenomenima. Ali klasifikacija ovog drugog tipa figura slabija je i nejasnija, a mjestimično čak i konfuzna. Naime, Kvintilijan na početku odjeljka posvećenog figurama iskaza kaže:

Verum schemata λέξεως duorum sunt generum: alterum loquendi rationem novat, alterum maxime collocatione exquisitum est. Quorum tametsi utrum-

⁵⁸ 9, 1, 17: Većina se, koliko mi je poznato, slaže u tome da postoje dvije njihove [tj. figura] vrste: figure *διανοίας*, to jest mišljenja ili poimanja ili misli, ... i figure *λέξεως*, to jest riječi ili izričaja ili iskaza ili izraza ili govora.

⁵⁹ 9, 1, 19: Kako je prirodno prije stvar začeti u duhu nego je izreći, tako treba govoriti o onim figurama koje se tiču mišljenja ... Naime, iako se čini da dokazivanju najmanje pridonoši to kojom se figurom nešto kaže i što se njome kaže, ipak ona čini uvjerljivim ono što govorimo i neopaženo se uvlači u duhove sudaca.

⁶⁰ Cf. II odjeljak, figure 61–65.

⁶¹ Cf. 9, 2, 29–30; 40; 54–55.

⁶² Cf. 9, 2, 64.

*que convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.*⁶³

Nakon toga naveden je popis figura iskaza, no u njemu je teško razaznati koje od njih Kvintilijan smatra gramatičkim a koje retoričkim. Među gramatičke se zacijelo ubrajaju neimenovane figure koje se zasnivaju na promjeni gramatičkih kategorija i morfoloških oblika,⁶⁴ a vjerojatno ovamo pripadaju i hetereoza i eksalaga,⁶⁵ koje predstavljaju neke vrste elipse (28) ili silepse (29.1), zatim figure čiji opis odgovara dijafori (23.1) i anaklazi (23.2),⁶⁶ te napokon poliptoton (19)⁶⁷ Za ostale navedene figure – među kojima su parenteza (54), apostrofa (63), epanod (44), asindet (30), polisindet (15), brahilogija (49), gradacija (13), zeugma (29) – treba pretpostaviti da se zasnivaju na neobičnu poretku jedinica na planu jezičnog izraza.

Ali usred odjeljka o figurama iskaza rimski autor uvodi i treću njihovu vrstu:

*Teritium est genus figurarum, quod aut similitudine aliqua vocum aut paribus aut contrariis convertit in se aures et animos excitat.*⁶⁸

Za razliku od morfološkog i sintaktičkog kriterija koji su primijenjeni u određivanju prvih dviju vrsti figura, ovdje je sasvim očito riječ o fonološkim i fonetskim karakteristikama plana izraza, pa Kvintilijan navodi, na primjer, paronomaziju (18), parison (34), homeoteleuton (34.7), homeoptoton (34.8).⁶⁹

40 Na kraju odjeljka o figurama iskaza, prije nego što popiše postupke i termine koje drugi autori smatraju figurama, a on ih ne smatra, rimski učitelj govorništva, na pomalo neočekivanom mjestu i bez pravog objašnjenja, razmatra antitezu (44) i antimetabolu (45.1), opisujući je kao hijazam (45).⁷⁰ Moglo bi se pretpostaviti da su ove dvije figure izdvojene zbog toga što u njima promjena poretka podjednako zahvaća i plan izraza i plan sadržaja (tako ih i Kvintilijan definira), pa su zapravo one na granici između figura iskaza i tropa u retorovoj interpretaciji.

Ako bismo, dakle, htjeli sažeti Kvintilijanove postavke o figurama i tropima, mislim da bi trebalo istaći dvije njegove tvrdnje:

⁶³ 9, 3, 2: Doista postoje dvije vrste figura λέξεως: jedna mijenja način iskazivanja, a druga se ponajviše zasniva na smještaju riječi. Premda su i jedna i druga prikladne za upotrebu u govoru, ipak bi se prva radije mogla nazvati gramatičkom a druga retoričkom vrstom.

⁶⁴ Cf. 9, 3, 6–11.

⁶⁵ Cf. 9, 3, 12–13.

⁶⁶ Cf. 9, 3, 15–16.

⁶⁷ Cf. 9, 3, 36–37.

⁶⁸ 9, 3, 66: Postoji i treća vrsta figura koja privlači sluh i potiče duh ili nekom sličnošću glasova ili jednakošću ili njihovom suprotnošću.

⁶⁹ Cf. 9, 3, 66–80.

⁷⁰ Cf. 9, 3, 81–86.

1) Stilski se ukrasi općenito ne definiraju prvenstveno svojim formalnim karakteristikama nego funkcionalno, na osnovi efekta koji u aktu iskazivanja govornik izaziva kod slušaoca. Rimski autor na više mjesta naglašava da svaki ukras može biti solecizam ako nije prikladno upotrijebljen⁷¹, te da figure ovise o izvanjezičnom kontekstu svoje primjene:

*Sciendum vero in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus: maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione.*⁷²

2) Kvintilijanova se klasifikacija tropa i figura zasniva na tome da li se oni odnose na izvanjezični fenomen, oblikovan mišljenjem i virtualno označen jezičnim znakovima (figure mišljenja) ili na plan jezičnog izraza (figure iskaza); posljednji se tip figura, prema tome koja je razina plana izraza njime zahvaćena, dijeli na fonološke, morfološke i sintaktičke figure, a vjerojatno su posebno izdvojeni oni ukrasi koji se podjednako temelje na planu izraza i na planu sadržaja, dakle na cjelini jezičnog znaka.⁷³

Dubravko Škiljan

⁷¹ Cf. npr. 8, 3, 44 sq.

⁷² 9, 3, 102: Kad govorimo, ponajprije je potrebno znati što iziskuje koje mjesto, što osoba, a što vrijeme: najveći, naime, dio ovih figura namijenjen je izazivanju ugođe [kod slušalaca].

⁷³ Argumentacija za jedan dio ovih zaključaka mogla bi se – vjerujem – u eksplicitnijem obliku pronaći u brižljivoj analizi antičkih teorija jezika na koje se Kvintilijan oslanja ili ih pobija, no to je, očito, tema jednog mnogo opsežnijeg rada. Isto tako, trebalo bi, sa stajališta suvremene lingvističke teorije, ispitati cjelinu Kvintilijanova djela.

LITERATURA

- Arbusow 1963 — L. Arbusow, *Colores rhetorici*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen ² 1963.
 Eco 1984 — U. Eco, *Semiotics and the Philosophy of Language*, Macmillan Press, London 1984.
 Guiraud 1964 — P. Guiraud, *Stilistika*, Veselin Masleša, Sarajevo 1964.
 Jakobson 1966 — R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd 1966.
 Kvintilijan 1967 — M. F. Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Veselin Masleša, Sarajevo 1967.
 Lausberg 1960 — H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Max Hueber, München 1960.
 Lausberg 1971 — H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, Max Hueber, München ⁴ 1971.
 Lexikon 1970 — *Lexikon der Antike (Literatur)*, DTV, München 1970.
 Quintilianus 1959 — M. Fabius Quintilianus, *Institutionis oratoriae libri XII*, ed. L. Radermacher, Teubner, Leipzig ³⁵ 1959.
 Ricoeur 1981 — P. Ricoeur, *Živa metafora*, GZH, Zagreb 1981.
 Simeon 1969 — R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
 Solar 1977 — M. Solar, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb ³ 1977.
 Stamač 1983 — A. Stamač, *Teorija metafore*, CKD, Zagreb 1983.
 Škarić 1982 — I. Škarić, *U potrazi za izgubljenim govorom*, Školska knjiga, Zagreb 1982.
 Škiljan 1978 — D. Škiljan, *Govor realnosti i realnost jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1978.
 Škiljan 1980 — D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb 1980.
 Škreb 1976 — Z. Škreb, *Studij književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1966.
 Todorov 1967 — Tz. Todorov, *Littérature et signification*, Larousse, Paris 1967.
 Zima 1880 — L. Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu*, JAZU, Zagreb 1880.

KRATICE ZA OZNAKU ANTIČKIH DJELA

Aen.	= Vergilii Aeneis
Ar. Rhet. ad Alex.	= Pseudo-Aristotelis Rhetorice ad Alexandrum
Arist. Pax	= Aristophanis Pax
Caes. Gall.	= Caesaris Bellum Gallicum
Cic. Att.	= Ciceronis Ad Atticum
Cic. Cat.	= Ciceronis In Catilinam
Cic. Cluent.	= Ciceronis Pro Cluentio
Cic. Lig.	= Ciceronis Pro Ligurio
Cic. Mil.	= Ciceronis Pro Milone
Cic. Muren.	= Ciceronis Pro Murena
Cic. Or.	= Ciceronis Orator
Cic. Rab.	= Ciceronis Pro C. Rabirio
Cic. Verr.	= Ciceronis In Verrem
Ecl.	= Vergilii Eclogae
Eur. Medea	= Euripidis Medea
Georg.	= Vergilii Georgica
Hor. Carm.	= Horatii Carmina
Hor. Epist.	= Horatii Epistulae
Il.	= Homeri Ilias
Od.	= Homeri Odyssea
Ov. Met.	= Ovidii Metamorphoses
Plat. De republ.	= Platonis De republica
Quint.	= Quintiliani Institutio oratoria
Rhet. Her.	= Anonymi Rhetorice ad Herenium
Rut. Lup.	= Rutilii Lupi Opera
Sall. Cat.	= Sallustii Catilina
Soph. Ajax	= Sophoclis Ajax
Suet. Iul.	= Suetonii Vita Caesaris
Tac. Ann.	= Taciti Annales
Theogn.	= Theognidis Carmina
Thuc.	= Thucydidis Historiae

RECEPCIJA ANTIČKE DRAME U GRČKOJ DVADESETOG STOLJEĆA*

I OD PRVIH POČETAKA DO REŽIJA FOTOSA POLITISA

Recepcija starogrčke drame na istome tlu na kojem je i nastala uvjetovana je ne samo specifičnim odnosom prema vlastitoj tradiciji i kulturno-političkim razvojem moderne Grčke nego i scenskim poimanjem antike i antičke dramatike u širem evropskom, a i svjetskom kontekstu. Tako niz pitanja, koja su se neminovno namestala razmatranoj tematici i stoljećima otežavala nesputanu i potpunu afirmaciju i aktualizaciju antičkog teatra, nije mogla uspješno rješavati niti novogrčka scena. Noviji prijevodi i obrade krajem prošlog i početkom ovoga stoljeća, te arheološka otkrića, iako nisu savladali mnogobrojne nedoumice, nepoznanice i pitanja, ipak su pomogli da se aureola oko intaktnosti antičke drame poljulja, te su znatno pridonijeli aktualizaciji starogrčkog teatra. Predrasude o ekskluzivnom pravu i isključivom primatu filologa na antičku dramatiku, vezane uz prve amaterske izvedbe u originalu na raznim sveučilištima svijeta, sputavale su scensko osuvremenjivanje starogrčkog teatra. No, scenske realizacije antičke drame u bečkom Burgtheatru i pariškoj Comédie française, te režije Maxa Reinhardta u Njemačkoj definitivno su afirmirale scenske tvorevine starih Grka. Antički je teatar postao s vremenom nezaobilazan čimbenik svjetskog kazališnog repertoara, pa je kao svojevrsni barometar vremena i društva inspirirao razne redateljske pristupe koji su se iskristalizirali na evropskim scenama: od konvencionalne, klasične režije, do inzistiranja na *mythosu* i kulturnim ili ritualnim izvedbama, od psihološkog do političkog teatra, od spoja modernih „civilizacijskih“ prilika s antičkom tragedijom do povratka tragediji i pjesniku. U okviru ovakva razmatranja ne možemo zaobići ni našu kazališnu scenu, a ni činjenicu da antička drama još uvijek nije našla svoje zaslužno mjesto u hrvatskom teatru. Očit je i nedostatak opširnijih i sustavnijih radova o toj tematici.¹ Pitanje prijevoda, prostora izvedbe, redateljske koncepcije, načina glume, inscenacije, tumačenja zbornih recitacija, pokušavao je naš teatar rješavati na način ne uvijek uspješan. Uz istaknute ranije scenske pokušaje Ive Raića, zapravo su tek režije Branka Gavella uspjele doseći naravnost izvedbi i pristupačnost suvremenom gledaocu, lišenu stoljetnog balasta patetike. Ljetni kazališni festivali, pogotovo Ljetne igre u Dubrovniku, kojima je zbog ambijenta i brojnosti izvedbi najviše pružena mo-

* Kako sve do danas čak ni novogrčka istraživanja nisu rezultirala studijom koja bi pružila sveobuhvatnu sliku recepcije antičke (starogrčke) drame u suvremenoj Grčkoj, cilj nam je dati prikaz ove tematike koji bi, podijeljen u tri nastavka, obradio novogrčko scensko poimanje svojih predaka:

I Od prvih početaka do režija Fotosa Politisa
II Delfičke svečanosti
III Poslijeratne izvedbe

¹ Niz faktografskih podataka povezanih sa širom problematikom osuvremenjivanja antičke drame obradio je Miljenko Majetić u studiji „Antička drama na zagrebačkoj pozornici“, *Rad JAZU* 326, str. 519–553, Zagreb 1963. Spomenimo i izlaganja sa simpozija „Grčka drama danas“ u Dubrovniku objavljena u „Prologu“ 29/30/VIII, Zagreb 1976.